

Chronicon breve

A műfaj sajátosságai a 63-as jelzetű krónika alapján

jelige: borostyánkő

BEVEZETŐ

A *chronicon breve* terminussal jelölt úgynevezett "rövid krónikák" a bizánci történetírás sajátos műfaját képezik. A szakirodalomban ezidáig nem szenteltek kellő figyelmet e műveknek, pedig magyar szempontból is becses munkákról van szó: a 116 ismert rövid krónika közül majdnem 40 tartalmaz olyan adatokat, melyek magyar történelmi eseményekről tudósítanak.¹ A magyar kutatóknak elsősorban mégsem történészként, hanem klasszika filológusként, illetve bizantinológusként érdemes foglalkoznia velük, a lejegyzett események ugyanis nem bővítik ismereteinket a magyar történelemre vonatkozóan. A szövegek filológiai megközelítése, a kéziratok kodikológiai és paleográfiai vizsgálata azonban hozhat még új eredményeket, s dolgozatomban a további kutatás lehetséges irányjaival kapcsolatos elképzeléseimet kívánom bemutatni. A rövid krónikáknak egyelőre nem jelent meg magyar fordítása, s a műfaj a magyar nyelvű szakirodalomban sem kapott kellő hangsúlyt, ezért a dolgozat másik célja általános összefoglalást adni, s kontextusba helyezni a rövid krónikákat.

¹ A kritikai kiadás számozását alapul véve a következő krónikák: 8, 9, 13, 29, 33, 34, 40, 53–55, 57–63, 63 a, b, c, 64–72, 72a, 74, 76, 78–80, 82, 89, 96.

I. A *CHRONICON BREVE* MŰFAJA

SZAKIRODALOM

A kutatásban az úttörő lépéseket Peter Charanis tette meg az 1930-as években, majd Raymond Joseph Loenertz kezdett behatóan foglalkozni a témával.² A kritikai kiadást Peter Schreinernek köszönhetjük, aki – korábbi eredményeit összegezve – filológiai és történelmi magyarázatokkal látta el a szövegeket.³ Munkásságát megelőzően csupán rövid tanulmányok jelentek meg a témában, de a szövegkiadás után sem nőtt lényegesen a kiskrónikákat tárgyaló írások száma. Elsősorban a szláv népek története és a török hódítás kapcsán vizsgálták a töredékeket.⁴ A krónikakutatás kiindulópontja tehát változatlanul Schreiner háromkötetes kiadása – dolgozatomban ezt a mértékadó szövegbeosztást követem.

A KISKRÓNIKÁK HAGYOMÁNYOZÁSA

A *chronicon breve* műfajába sorolható művek föltárása és azonosítása számos nehézségbe ütközik. Többnyire csak a török uralom idejéből származó másolatokban maradtak fenn, az eredeti kódexek nagy része elveszett.⁵

A kiskrónikákat tartalmazó kéziratok legnagyobb része késői. A Schreiner kiadásában szereplő 116 krónika közül mindössze öt datálható a XI–XIII. századra; a XIV. századból pedig kevesebb, mint húsz krónika hagyományozódott ránk. A krónikák túlnyomó többségét

² Peter CHARANIS: „Les Βραχέα χρονικά comme source historique”, *Byzantion* 13 (1938) 335–362.; és Raymond Joseph LOENERTZ: „Études sur les chroniques brèves byzantines”, *Orientalia Christiana Periodica* 24 (1958) 155–164.; „La chronique brève de 1352. Texte, traduction et commentaire”, 1: de 1205 à 1327. *OCP* 29 (1963) 331–356.; 2: de 1328 à 1341. *OCP* 30 (1964) 39–64.

³ Peter SCHREINER: „La cronique brève de 1352”, 3: de 1342 à 1348. *OCP* 31 (1965) 336–372.; 4: de 1348 à 1352. *OCP* 34 (1968) 38–64.; *Studien zu den Βραχέα χρονικά*. (Miscellanea Byzantina Monacensia 6) München 1967; „Die byzantinischen Kleinchroniken und die Annalistik bei den Südslaven”, *Bulgarian Historical Review* 6 (1978) 45–53.; és ugyanő: *Die byzantinischen Kleinchroniken*. (CFHB Series Vindobonensis 12, I–III.) Wien 1975–1979.; recenzió a II. kötethez: Günter WEIß, in *Historische Zeitschrift* 229/2 (Oct., 1979) 408–410.; Donald M. NICOL, in *The Journal of Ecclesiastical History* 29/4 (Oct., 1978) 485–486.; a III. kötethez: Aleksandr P. KAŽDAN, in *Revue des Études Byzantines* 39 (1981) 331.

⁴ Z. SAMODUROVA: „K voprosu o malyh vizantijskijh hronikah”, *Vizantijskij vremennik* 21 (1962) 127–147.; „Grečeskie rukopisi, soderžaščie malye vizantijskie hroniki”, *VV* 36 (1974) 139–144.; R. RADIC: „Ta βραχέα χρονικά ως πηγή της ιστορίας του 16ου αιώνα. Γενικές παρατηρήσεις”, *Byzantinos Domos* 5–6 (1991–1992) 13–24.; S. ČIRKOVIĆ: *Srpski letopisi i vizantijske kratke hronike. Srpska književnost u doba despotovine. Naučni skup: Despotovac 22–23. avgust 1997*. (Dani srpskoga duhovnog preobraženja V) Despotovac 1998. 101–107.; D. KORAĆ — R. RADIC: „Mehmed II, »the Conqueror«”, in *Byzantine Short Chronicles and Old Serbian Annals, Inscriptions, and Genealogies*. Recueil des travaux de l’Institut d’études byzantines 45 (2008) 289–300.

⁵ SCHREINER 1977, 32–37. nyomán

tehát a XV. század második felében, a XVI. században, valamint a XVII. század legelején keletkezett művekben jegyezték le.⁶ A jelenség, hogy a XV. századig viszonylag alacsony számban és rendszertelenül hagyományozódtak, feltehetően azzal magyarázható, hogy önállóságukat és irodalmi értéküket is megkérdőjelezték. Ha mégis nagyobb és értékesebb kódexben kaptak helyet – például a Μέγας χρονογράφος-nak tulajdonított 1-es számmal jelölt krónika a *Chronicon Paschale* vatikáni kéziratában –, az a másoló vagy egy tanultabb olvasó érdeklődésének köszönhető.⁷ Mindössze hét olyan krónika van, amely a *Chronicon Paschale*-hoz hasonlóan terjedelmesebb, történeti jellegű műben szerepel: például a 35-ös számmal jelölt krónika Pachymérés és Gregoras történeti műveivel együtt maradt ránk.⁸ Olyan rövidkrónikára is akad példa, amelyet görög–latin szótárból ismerünk (20). Zömében viszont más, kisterjedelmű szövegekkel együtt szerepelnek egy-egy kéziratban, vagy csupán vegyes tartalmú kódexekben kaptak helyet. Számos krónikát csak *codex unicus*-okból ismerünk, néhány esetben pedig több variáns összeolvasásával lehet többé-kevésbé helyreállítani az eredeti szövegeket. A 63-as számmal jelölt krónika sajátos példa: tíz különböző kézirat alapján állíthatjuk helyre a három részből álló alapformát, ezek közül ráadásul négy, egymáshoz igen hasonló kézirat (C, F, O és S) az 1520. év krónikáját további évek eseményeivel folytatja. A kézirati katalógusok vagy fel sem tüntetik őket, vagy néhány esetben Niképhoros patriarcha Χρονογραφικὸν σύντομον című művének folytatásaként kezelik őket.⁹

A krónikák kisebb része pedig egyetlen kéziratban maradt fenn, amelynek feldolgozása komoly paleográfiai kihívást jelent a kutatók számára. Még inkább nehezíti a bejegyzések vizsgálatát, hogy a töredékek számos népnyelvi és/vagy nyelvjárási elemet tartalmaznak, amelyek megsokszorozzák az olvasatok számát. Éppen emiatt azonban a kézirati hagyomány föltérképezése a szöveghagyomány változása miatt elengedhetetlen, hiszen a nyelvtörténeti kutatás számára csak így vezethet pontos eredményekhez.

⁶ Konstantinápoly elfoglalása (1453) kodikológiai szempontból nem jelent törést a források keletkezésében.

⁷ A töredékeket a *Chronicon Paschale* Vaticanus Graecus 1941 üres oldalain vagy a kézirat szélén más kéz jegyezte be.

⁸ Georgios Pachymérés (1242–c. 1310) 13 könyvben foglalta össze Bizánc történetét 1261-től 1308-ig. Niképhoros Gregoras (c.1295–1360) elsősorban asztronómiával foglalkozott, 37 könyvből álló történeti műve a római történelem eseményeit sorolja föl 1204-től 1359-ig.

⁹ I. Niképhoros, konstantinápolyi patriarcha (806–815). Említett műve Ádám és Éva születésétől saját koráig foglalja össze röviden az egyetemes történelem eseményeit.

ÁLTALÁNOS JELLEMZŐK

A *chronicon breve* olyan rövid bejegyzések sora, melyek között javarészt semmilyen grammatikai vagy szintaktikai kapcsolat nincs.¹⁰ A szövegek közös jellemzője, hogy nem részletezik a körülményeket, nem vitatják az összefüggéseket, mindössze dátumozva közölnek egy eseményt, eseménysorozatot. A bejegyzések formai és tartalmi jegyei alapján különböző típusokat különböztethetünk meg. Esetenként egy teljes forráscsoportot írnak át, amelyet a krónika másolója kijavított, kiegészített, másutt a töredékek kizárólag egy adott személy uralkodása alatt történt eseményekről tudósítanak. Több példát is találunk arra, amikor személyes érintettségű, de történeti jellegű bejegyzéseket (pl. egy család története) egy kézirat üres oldalain foglalnak össze. Egyes krónikák új tulajdonos vagy fölhasználó kezébe kerültek, akik bővítették vagy folytatták a bejegyzéseket.

Valamennyi rövid krónika olyan politikai, gazdasági és vallási följegyzésekből áll, amelyek a bizánci birodalom és utódállamainak történelmére vonatkoznak. Görög nyelven íródtak, de ismerünk latin és francia nyelvű kiskrónikát is.¹¹ A bejegyzések szigorú időrendben követik egymást. Az évről évre való szerkesztés ugyan jól ismert az antik irodalmakból, viszont a bizánci birodalomban Theophanést követően nem találkozunk annalsztikusan fölépített művekkel.¹² A *chronicon breve* valószínűleg ennek köszönheti hosszú életét a többi történeti műfajjal szemben: tömör kijelentésekre szorítkozva napra, sőt akár órára pontosan keltezi az eseményeket. A töredékek ezért pontosíthatják eddigi ismereteinket, és számos alkalommal – főképp a Konstantinápolytól távoleső görög területekre vonatkozóan – új adatokkal is szolgálnak.

A krónikák bejegyzései legfőljebb négy-, ötsorosak, helyenként mindössze egyetlen mondatból állnak. Emiatt indokolt a kérdés, vajon pontosan milyen szövegek sorolhatók a rövid krónikák közé. Egyetlen bejegyzést nem tekinthetünk kiskrónikának, csak több leírt megállapítást, amelyek egy adott korszak eseményeiről összefüggően, időrendben tudósítanak. Az önmagában álló széljegyzet, amely a főszöveg néhány sorához fűz megjegyzést, nem *chronicon breve*. A műfajba tartozó műveken belül viszont nem számít sem

¹⁰ Az általános jellemzést és a tartalomról szóló összefoglalást SCHREINER 1975, 22–25. nyomán közlöm.

¹¹ *Origo civitatum Italiae seu Venetiarum . Chronicon Altinate et Chronicon Gradense*, a cura di Roberto CESSI. Roma 1933. 102–121.; Jean LONGNON: *Livre de la conquête de la princée de l'Amorée. Chronique de Morée (1204–1505)*. Paris 1911. 400–405. Egy szintén latin nyelvű forrás egy másik, görög nyelvű kiskrónika sorai között olvasható – f. D^v, Par. gr. 2930 (Bd. I, S. 415)

¹² Theophanés (c.760–817) *Χρονογραφία* című művében 242-től 813-ig időrendben sorolja fel a történelmi eseményeket.

a bejegyzések hossza, sem pedig, hogy azokat egy vagy több kéz jegyezte le. Több olyan krónikát is ismerünk, amelyek egy személyt vagy családot állítanak középpontba – az ilyen típusú szövegek közül csak az tekinthető kiskrónikának, amely történeti megközelítésből, valamilyen tényanyagot közvetítve ír le eseményeket.

TARTALMI JELLEGZETESSÉGEK

A kritikai kiadás az áttekinthetőség kedvéért hat témakörre osztva közli a 116 krónikát.

1. Birodalmi krónikák: 1–13. jelzetű krónikák

A bizánci birodalom eseményeit ismertetik, elsősorban olyan hadi vállalkozásokat, amelyben maga a császár is részt vett. A főváros, Konstantinápoly többnyire kiemelt szerephez jut.

2. Császárrónikák: 14–22. jelzetű krónikák

I. (Nagy) Konstantin és IX. Konstantin uralkodása között eltelt időszakról számolnak be. A definíciónak megfelelően csupán azok a részek tartoznak ide, amelyek nagy terjedelemben, tárgyilagosan és időrendben közölnek eseményeket – legalább a trónralépés és az elhalálozás évét jelölve. A listaszerű bejegyzések, amelyek csupán az uralkodó nevét és az uralkodás idejét közlik, nem tekinthetők kiskrónikának. Kivételt jelent a 14-es számmal jelölt krónika, amely átmenetet képez a császárrónika és a császárlista között.

3. Régió- és városkrónikák: 23–52. jelzetű krónikák

A kategóriába tartozó források egy körülhatárolható földrajzi tér eseményeit tartalmazzák. A területek között nem feltétlenül van kapcsolat, olykor mégis előfordul. Utóbbira a legszemléletesebb példa a Peloponnésszóról szóló krónikacsoport.

4. Krónikák a török hódításról: 53–80. jelzetű krónikák

A kézirati hagyományt tekintve is a legnagyobb kiskrónika-csoport az oszmán-törökök előrenyomulásáról tudósít, azaz a Balkánon, a Földközi-tenger szigetein és a közép-keleti területeken folyó harcokról. Bár stilisztikai, tárgybeli és kronológiai különbségeket is mutatnak, ebben a csoportban olvashatjuk a legtöbb bejegyzést és értelemszerűen a legtöbb eseményt is. Jóllehet az alcsoportok között semmilyen kapcsolat nem fedezhető fel, egyesek mégis olyannyira hasonlóak, hogy joggal feltételezhetjük: egy, a török hódításról szóló alapkrónikára vezethetők vissza. Ezekben a krónikákban ugyanis szinte azonos sorrendben követik egymást a bejegyzések, valamint a dátumozásban is ugyanazokkal a hibákkal találkozunk. A stilisztikai és lexikai különbségek másodlagosak. Az is szembetűnő, hogy az események sora egy meghatározott évnél (1500, 1520, 1540) törik meg, amelyből arra következtethetünk, hogy mintájuk/mintáik az adott év után közvetlenül keletkeztek. Bizonyos esetekben több szövegvariáns folytatja az alapformában taglalt eseményeket – mint az

általunk tárgyalt 63-as számmal jelölt krónika esetében. A 71–80. jelzetű krónikák hagyományozódásuk miatt egyszerre tartozhatnak a 4. és az alábbi, 5. csoporthoz is, mivel az oszmán hódításról szólnak.

5. Különálló krónikák: 81–109. jelzetű krónikák

Néhány krónika önmagában áll, azaz semmilyen kapcsolatot nem mutat a többi beazonosított krónikával – akár mivel másutt nem található bejegyzéseket tartalmaznak, akár mert a kézirati hagyományban nem maradt fenn a szövegek folytatása. Ezek között több, személyes vonatkozású bejegyzés is olvasható, de számunkra – az alapelveket figyelembe véve – a történelmi események fontosak.

6. Krónikatöredékek: 110–116. jelzetű krónikák

A kritikai szövegkiadás második kötetének függeléke több, más kutatók által már kiadott krónikát is tartalmaz. Ezek közül egy latin nyelvű kiskrónikát emelek ki, amelynek alapja valószínűleg egy számunkra ismeretlen, török harcokról szóló görög nyelvű rövid krónika, így magyar történelmi adatokat is tartalmaz.¹³

A KISKRÓNIKÁK SZERZŐI¹⁴

Az annalisztikus szerkesztésű művekre – műfajuknál fogva – általában anonimitás jellemző. Ha mégis tartalmaznak valamilyen személynevet, akkor sem a szerzőét, hanem a bejegyzések összegyűjtőjét, szerkesztőjét, alkalomadtán a másolót nevezik meg. A krónikák közül mindössze 10 tartalmaz pontos nevet, további 14 esetében pedig a bejegyzések tartalma, vagy a kodikológiai és paleográfiai jellegzetességek alapján következtethetünk a személyre. A rövid krónikák zöme nagy valószínűséggel szerkesztők műve, különösképpen a török harcokról szóló csoport. Közös jellemzőjük, hogy bár különböző helyekről származnak, mégis szinte egyformán épülnek föl: egyes bejegyzések gyakran ismétlődnek, és az időkeretek is nagyjából egybevágóak. A szerkesztők ugyanakkor önkényesen alakíthatták, átírhatták ezeket a szövegeket. A legszemléletesebb példák a különböző betoldások, azon belül is a folytatások: ezek a szövegvariánsok egy-egy krónika bejegyzéseit egészítik ki a záró évtől. Ez a jelenség figyelhető meg a 63-as számmal jelölt krónikában is.

A „szerzők” társadalmi rétegződése is színes képet mutat: a 16-os számmal jelölt krónika írója a császári udvarban tevékenykedett, a 25-ös számmal jelölt krónikáé ciprusi klerikus

¹³ Ezek közül a legismertebb események: *Ad Varnam Amurates vicit Vladislaum de 1444.* = Várnánál Murád legyőzte Lászlót 1444-ben; *Ludovicus rex Hungariae fuit caesus de anno 1526.* = Lajost, Magyarország királyát megölték 1526-ban; *De anno 1479 Turca venit ad septem castra Hungariae.* = 1479-ben a török Magyarország hét vára ellen vonult.

¹⁴ SCHREINER 1977, 41–43. nyomán

volt, a 28-as számmal jelölt pedig egy ciprusi bíró (vagy valamilyen jogi hivatalnok) munkája, de találunk az írók között csillagászt (49) és diplomatát is (94A). A török uralom idejéből származó krónikák szerzőit egyházi körökben kell keresnünk. Elsősorban a cambridge-i corpus tartozik ehhez a csoporthoz (37, 53, 63, 63A), amelyet a konstantinápolyi patriarchának, Ióannés Malaxosnak tulajdonítanak. A cambridge-i corpus mellett a Kutlumusiu 220 jelzetű kódex néhány kiskrónikáját (41, 43, 44, 77, 79, az ún. monemvasiai krónika) sorolhatjuk még ide, amelyek Ióannés Likinios hierodiakónus munkájára utalnak. Téves lenne azonban az a megállapítás, hogy 1453 előtt világiak, míg a főváros eleste után inkább egyházi emberek írták a rövid krónikákat (egy ilyen állításhoz lényegesen több példára lenne szükségünk). A török uralom idejéből származó adatok csupán azt bizonyítják, amire más területen is számos bizonyítékot látunk: a bizánci kultúra átörökítésének szerepét az orthodox egyház vállalta magára.

Szerkesztő és szerző között csak ritkán lehet kimutatni egyértelmű különbséget, sőt a szerkesztő és másoló között sem mindig éles a választóvonal. A 37-es számmal jelölt krónika egy Ióannés Kyriannítés nevű szerzőnek tulajdonítható, a 38-as számmal jelölt viszont névtelen – mégis mindkettő bizonyíthatóan közös mintára megy vissza. Ebből a példából is látszik, hogy egy-egy krónika jelentősége független attól, hogy egy vagy több szerző vagy „csak” szerkesztő munkájának tulajdonítható.

A MŰFAJ JELÖLÉSE

Szemben más, megjegyzés vagy széljegyzet jellegű szövegekkel, a kiskrónikák – kivéve a különálló krónikák csoportját – egy „szerzőtől” származnak. Azzal a tudatos szándékkal jegyezték le őket, hogy a történelmi helyzetet átörökítsék, és pontos tényanyagot közvetítsenek. A *chronicon breve* a legékeesebb bizonyítéka annak, hogy a görögök mekkora érdeklődéssel fordultak a történelmi események felé, még a törökök uralma alatt is. Miként azt fentebb kiemelttem, a legfontosabb ismerv az évről évre való szerkesztés, amely a IX. század után visszaszorult a bizánci irodalomban. A krónikák külső formájának megfelelően – és a szerkesztők minden fáradozása ellenére – fölfedezhetünk olyan mintaszerű jellegzetességeket, amelyek a történetírói hagyományhoz illeszkednek, és több tekintetben gazdagítják tudásunkat a bizánci irodalom szemléletére vonatkozóan. A *chronicon breve* rámutat arra, hogy volt történetírói működés, az annalsztikus hagyomány továbbélt, és azt is bizonyítja, hogy a bizánci birodalom többi területe felé is történeti érdeklődéssel fordultak.

A krónikák nagy része jelöletlen műként maradt ránk, a szerkesztők ritkán használtak megjelöléseket. Néhány esetben viszont olvashatunk címet. A 8-as számmal jelölt krónika

bejegyzései fölött χρονικὸν νέον ἐν συντόμῳ olvasható. Az elnevezés közvetve Niképhoros patriarcha említett Χρονογραφικὸν σύντομον című művére utal. Az ezt követő 9-es számmal jelölt krónika címe pedig χρονικὸν μερικόν, amely leginkább részletező, esetleg „kivonatoló” krónikaként fordítható. A χρονογραφικόν többnyire mindössze császárlistát tartalmaz (17), de találkozhatunk a χρονογραφίον (45) és a χρονογραφία (55) címekkel is. A 37-es számmal jelölt krónika fölött jegyzett σύνοψις χρονική „rövid, tárgyilagos gyűjtemény”-ként értendő. Több krónika címe is διήγησις (72a)¹⁵, az 56-os és 104-es számmal jelölt krónikák pedig az ἐνθύμησις címet viselik. A χρονικὰ βραχέα megjelöléssel a kéziratokban sehol sem találkozunk.¹⁶

Igen sok krónika esetében a sorok fölött cím vagy műfajmegjelölés nélkül egy-egy vezérszó vagy mondat áll, amelyek az adott mű tartalmát foglalják össze – többek között a 30, 36, 50A és B jelzetű krónikák, és az általunk vizsgált 63-as számmal jelölt is, eltekintve a C és O kéziratoktól (utóbbi fölött a ἱστορία szó szerepel).

Egyfajta rendszeresség mégis megfigyelhető abban, hogy hol szerepelnek címek és hol nem: leggyakrabban a török harcokról szóló krónikákban jelennek meg, tehát olyan csoportban, amely széleskörű hagyományozódása és a szövegek egymáshoz való hasonlósága révén tudatosan fölépített, mintegy önálló műfajként jelenik meg.

A KISKRÓNIKÁK FORRÁSAINAK KÉRDÉSE

Mivel a kiskrónikák történeti műfajú alkotások, fontos kérdés, hogy írójuk milyen források alapján dolgozott. A kérdés megválaszolásában azonban nincs könnyű dolgunk. Ahogy az ókori és más középkori szerzők, úgy a bizánci írók esetében is nehéz megállapítani, miként idéztek.

A kiskrónikák között azonban van néhány kivétel.¹⁷ Az 1-es számmal jelölt krónika címszava ugyanis ἀπὸ τοῦ μεγάλου χρονογράφου – a VIII. századi Μέγας χρονογράφος - töredékek a császárok uralkodási idejét követik.¹⁸ A 2-es számmal jelölt krónika is a császárok uralkodási éveit veszi alapul. A többi császár- és birodalmi krónika esetében igen kevés és bizonytalan utalást találunk arra, hogy kinek, mely műve szolgált mintául a bejegyzésekhez.

Kétségtelen, hogy Konstantinápolyban voltak elérhető művek, amelyeket hasonlóan szerkesztettek. Theophanés is épp ezeket használta, művének szerkesztésében ezt a hagyományt folytatta. Jóllehet még a XI. században is találkozunk olyan szerzőkkel, akik

¹⁵ Az elnevezést egyébként kimondottan elbeszélő jellegű művekre alkalmazzák!

¹⁶ További, részletesebb példákhoz vö. SCHREINER 1977, 38–40.

¹⁷ SCHREINER 1977, 44–51. nyomán

¹⁸ Egyes elemei Theophanés művében is föllelhetők.

alkalmaztak annalisztikus elemeket, a művek fölépítésében azonban már nem ez a szerkesztési elv érvényesül. A bizánci birodalom területén is csak ritkán fordul elő ez a szerkesztés, vagy akár hasonló jellegzetesség. Michael Pannarétos volt az a szerző, aki Trapezunt történetét egyfajta annalisztikus minta alapján írta meg, és a ciprusi Lusignan-családról író Leontios Machairas is ilyen forrásokra támaszkodott.¹⁹

A török harcokról szóló krónikák vizsgálata során világosabban körvonalazhatóak a sajátosságok: az öt beazonosított *redactio* legalább öt alapmintára vezethető vissza. A bejegyzésekben fölfedezhető – elsősorban a XIV–XV. századot érintő – hibák magas aránya azzal magyarázható, hogy ezek az ismert alaptípusok is igen későn, Szulejmán uralkodásának első időszakában keletkeztek.

A kiskrónikák ezen csoportja esetében értelemszerűen az oszmán történetírás emlékeit is figyelembe kell venni. Schreiner szerint a rövid krónikák az ún. *Annales Turcici*-hez állnak legközelebb. Ezek a források a VII. századtól 1550-ig tudósítanak történelmi eseményekről, a legrészletesebb leírást pedig az 1453 és 1550 közötti időszakról adják. Az események tárgyalásának sorrendje azonban az eddig ismert krónikák közül egyikre sem hasonlít. Az 1520. évi krónika szerkesztésében – amelybe a 63-as számmal jelölt krónika is tartozik – néhány bejegyzésben az *Annales*-szel találunk kapcsolatot. Az arab időszámításra való áttérés miatt azonban túl erős a különbség ahhoz, hogy az oszmán forrással való érintkezés bizonyítható lenne.²⁰

A nyugati források hatása sem mutatható ki egyértelműen, a krónikák szerkezete ugyanis ezt eleve megnehezíti. Nem csupán az események sorrendjét, hanem a stilisztikai szempontokat és kronológiai fölépítést is szem előtt kell tartanunk. Emellett a *redactio*-k kéziratai annyira eltérő szövegvariánsokat mutatnak, hogy lehetetlen párhuzamot találni a nyugati szövegekben. Az annalisztikus forma anélkül is elterjedt volt a késő bizánci korban, hogy ehhez „nyugati hatásra” lett volna szükség.

Egy esetben azonban biztosan kimutatható egy *Annales* létezése. Reinhold Lubenau – aki 1587–88-ban Konstantinápolyban tartózkodott – útinaplójában följegyezte, hogy Jeremias patriarcha *Annales*-ére hagyatkozott. Természetesen ebből nem következtethetünk arra, hogy a kiskrónikákhoz is forrásként szolgáltak, de annyi bizonyos, hogy keletkezésükkor más, hasonló fölépítésű gyűjtemények is rendelkezésre állhattak.

¹⁹ A nyugat-franciaországi Lusignan család a XI. században kezdett egyre nagyobb befolyást szerezni, majd a XII. században házassági kapcsolatok révén Ciprus fölött is hatalmat gyakoroltak.

²⁰ Másfelől azt sem szabad kizárnunk, hogy az *Annales*-hez olyan görög forrásokat is használtak, amelyeket a kiskrónikákhoz nem.

Azt is érdemes megfontolni, hogy az első négy csoport krónikáihoz mennyiben használhattak hivatali vagy magántulajdonban lévő forrásokat. Értelmszerűen minél pontosabb és részletesebb egy leírás, annál valószínűbb, hogy a szerző valamilyen hivatalos írásból merített. Schreiner szerint ez megbízhatóan csupán az 5-ös és 13-as számmal jelölt krónikák esetében mutatható ki. Igen valószínű, hogy a régió- és városkrónikák bejegyzéseihez is elérhetőek lehettek hivatali anyagok. A „peloponnéssosi krónika” tartalma és hagyományozódása egyházi körből származó mintára utal, miként a „monemvasiai krónika” is az egyházi eseményeket helyezi előtérbe. Ezekre a helyi krónikákra az is jellemző, hogy a közügyi vagy egyházi adatok mellett az író világias tájékozottságára is találunk bennük utalásokat.

II. A 63-AS SZÁMMAL JELÖLT KISKRÓNICA ELEMZÉSE

Miként azt fentebb említettem, a 116 ismert kiskrónika közül közel 40 tartalmaz magyar történelmi vonatkozású adatokat. Ezek közül a 63-as számmal jelölt rövid krónika foglalja magában a legtöbb ilyen bejegyzést, amelyet kutatásom kiindulópontjaként a dolgozat első részében ismertetett műfaji sajátosságok szerint elemzek.

Schreiner a *Die Chronik der Redaktion des Jahres 1520* fejezetcím alatt 7 szöveget közöl.²¹ A 63-as számmal jelölt krónika alapformáját, amelynek bejegyzéseit 10 kézirat alapján lehet összeolvasni; a 10 közül négy kéziratot (C, F, O és S), amelyek folytatják az 1520. évvel záruló eseménytörténetet; valamint a 64-es számmal jelölt krónikát, amely szövegét két kézirat (K és L) alapján lehet helyreállítani.

A 63-AS SZÁMMAL JELÖLT KRÓNICA FÖLÉPÍTÉSE

A 10 kézirat változatos formában hagyományozódott. Az L-lel jelölt kézirat (Leiden) például a XVI. század második feléből származik. A krónikát római és bizánci császárok és patriarchák listája előzi meg, majd a szöveg után – ugyanattól a kéztől – Bölcs Leó mondásai és egy rövid feliratgyűjtemény következnek. A XVI. század első felében keletkezett E-vel jelölt kézirat (Leningrad) pedig azért is érdekes, mert a másoló két személyes bejegyzése is olvasható, mégpedig fiai születéséről 1541-ben és 1544-ben. Számunkra a C, F, O és S kéziratok fontosak, amelyek hagyományozódását később mutatom be.

A 63-as számmal jelölt krónika alapformája három részre tagolható. Az I. rész szultánkatalógus Oszmán uralkodásától I. Szelim haláláig. Az első töredékek a név és az év megadásán kívül más adatot csupán elvétele közölnek²², Szelim esetében viszont megjelölik az apa-fiú rokonságot és a trónrajutás körülményét is.²³ Az alapforma II. részében több a szövegkritikai probléma, a főszövegben Schreiner mindössze négy bejegyzést szerepeltet, amelyek a Hódító Mehmed trónrajutása előtti oszmán–bizánci harcokról számolnak be. A III. rész pedig 1451-től 1520-ig, Mehmed uralkodásától Szelim haláláig taglalja az eseményeket. Ez több, mint 30 egymondatos bejegyzésből áll, lényegében a török hódításokról számolnak be – így olvashatjuk többek között Konstantinápoly elestét is (fr. 8), de a távol eső területek

²¹ SCHREINER 1975, 465–492.

²² fr. 1a: πρῶτος ὁ Ἀτουμάνογλης καὶ αὐθέντευσε χρόνους καὶ

²³ fr. 1k (F és O): ἐν ἔτει ᾿ζκʹ, μηνὶ μαΐῳ, ἔγινεν ὁ σουλτάν Σελήμης αὐθέντης ζῶντος τοῦ πατρὸς αὐτοῦ σουλτάν Μπαγιαζήτη, ἔτη ηʹ

harcairól is tudósít (pl. fr. 18 Trapezunt), ideértve a sikertelen ostromokat is (pl. fr. 11 Nándorfehérvár).

MAGYAR VONATKOZÁSÚ BEJEGYZÉSEK (63)

II. Murád halála után, 1451-ben II. Mehmed lett a szultán, aki elődeinél sokkal tudatosabb hódítónak bizonyult. A görög területek megszerzése után a Balkán még keresztény kézen maradt területei ellen fordult. A magyar várak ellen indított támadásairól a 63-as számmal jelölt krónika alapformájában a III. rész töredékei között olvashatunk.

fr. 10:

καὶ (ἐν δὲ τῷ `ςϞξβ´) τὸ καλοκαίρι εἰς τὴν Σεμέντριάν
a 6962. év (1454) nyarán (II. Mehmed szultán) Szendrő ellen (vonult)

fr. 11:

ἐν δὲ τῷ `ςϞξγ´ ἐπῆγεν εἰς τὸ Πελεγράδι καὶ οὐκ ἐπῆρεν αὐτό
*a 6963. évben (1455) Nándorfehérvár ellen vonult, de nem vette be*²⁴

fr. 13:

ἐν δὲ τῷ `ςϞξε´ ἐπῆγεν εἰς τὸ Γιάτζη καὶ οὐκ ἐπῆρεν αὐτό
a 6995. évben (1458) Jajca ellen vonult, de nem vette be

fr. 15:

ἐν δὲ τῷ `ςϞξζ´ ἐπῆγε πάλιν εἰς τὸ Γιάτζη καὶ οὐκ ἐπῆρεν αὐτό
a 6967. évben (1459) ismét Jajca ellen vonult, de nem vette be

fr. 19:

ἐν δὲ τῷ `ςϞο´ ἐπῆγεν εἰς τὴν Βλαχίαν εἰς τὸν Ῥάδουλα βοεβόδα
*a 6970. évben (1462) Havasalföldre, Rhadula vajda ellen vonult*²⁵

fr. 21:

ἐν δὲ τῷ `ςϞοα´ ἐπῆγεν εἰς τὴν Πόσθνα καὶ ἔλαβεν αὐτήν
a 6971. évben (1463) Bosznia ellen vonult, és elfoglalta

fr. 27:

ἐν δὲ τῷ `ςϞπδ´ ἐπῆγεν εἰς τὴν Μπογδανίαν καὶ ἐπῆρε τὰ κάστρη,
ὅποῦ ἔκτισαν οἱ Οὐγκροὶ
*a 6984. évben (1476) Moldva ellen vonult, és bevette a várakat, ahol a magyarok
állomásoztak.*

²⁴ A bejegyzés téves, a helyes évszám 1456. 1455-ben Mehmed a Dél-Szerbiában vezetett hadjáratot, föltehetően a bejegyzés készítője erre gondolt.

²⁵ A krónikaíró téved: ekkor ugyanis még III. Vlad Tepes volt Havasalföld vajdája, a vereség után követte őt III. Rhadul.

A felsorolás alapján látszik, hogy a 63-as számmal jelölt krónika alapformája tökéletesen tükrözi a műfaj jellemzőit: rövid, gyakran egymondatos objektív megállapítások, amelyekben mindössze egy-egy név, helyszín és évszám szerepel. Az események között pedig fontos összefüggések vannak, amelyek nélkül a bejegyzések nehezen értelmezhetők. Ezért szükséges néhány alapvető történelmi tény ismertetése.²⁶

1452 végén Hunyadi János lemondott kormányzóságáról, s az ország főkapitánya lett, azonban ez mit sem változtatott hatalma nagyságán. Cillei Ulrik, V. László gyámja viszont az osztrák rendek föllépése után megbukott, így a főkapitány hatalma még inkább megszilárdult.

1453 májusában elesett Konstantinápoly, így a török veszély egyre fenyegetőbbé vált. 1454 januárjában Hunyadi a király nevében országgyűlést hívott össze, s a királyi pecséttel dekrétumot bocsátott ki, amelyben egy hatalmas hadsereg fölállításának tervét fogalmazta meg. Áprilisban a császár pedig birodalmi gyűlést hívott össze Regensburgba, távolléte miatt azonban elodázták a határozathozatalt. A török azonban nem késlekedett: nyár elején Szerbia ellen vonult, elfoglalta Osztrovicát, hogy innen Szendrő, majd Nándorfehérvár felé vegye az irányt. Hunyadi augusztusban érkezett a vár alá, így II. Mehmed fölhagyott Szendrő ostromával (fr. 10), és visszavonult Szófiába. A sereg egy része Szerbiában folytatta a pusztítást, ám Hunyadi Krusevácnál meglepte a törököket, és megsemmisítette csapataikat. Pirótig nyomult előre, majd onnan visszavonult Nándorfehérvárra. 1455 tavaszán birodalmi gyűlés ült össze a török elleni keresztes hadjárat megszervezésére, Kapisztrán János pedig beszámolt a pápának Hunyadi terveiről. A török mindeközben egyre közelebb ért a magyarországi területekhez: megerősítette helyzetét Szerbiában, s azt rebesgették, hogy Moldva és Havasalföld megtámadására készül. Ragusa viszont megmenekült, mivel a törökök tudomására jutott, hogy védelmében Hunyadi is részt vesz.

II. Mehmed azonban tovább folytatta hadikészületeit: a szultán magabiztos volt, hiszen Magyarországon érdembeli lépést nem tettek a védelem megszervezésére. A jól megerősített Nándorfehérvárnál azonban a szultán nem tudta legyőzni a keresztesek és Hunyadi csapatait, így nagy veszteségek után, július 22-én elvonult (fr. 11). A győzelem lehetőséget teremthetett volna arra, hogy a haderő – a királyi csapatok és a külföldi keresztesek megérkezése után – ellentámadásba kezdjen a Balkánon. A távollévő „hatalmasok” miatt érzett ingerültség már-már lázadással fenyegetett, így a parasztsereget fölосzlatták. Hunyadi halála miatt a kezdeményezés meghiúsult, Nándorfehérvár diadala így kihasználatlan maradt.

²⁶ TEKE Zsuzsa: *Hunyadi János és kora*. Gondolat 1980. 185–226.; ENGEL Pál — KRISTÓ Gyula — KUBINYI András: *Magyarország története 1301–1526*. Osiris 2005. 191–221.

V. László megragadta az alkalmat, hogy visszavegye Hunyadi jövedelmeit és a birtokában lévő végvárat, a Hunyadiak familiárisai válaszul megölték Cillei Ulrikot. 1457-ben Budán elfogták a Hunyadi-fivéreket, és Lászlót halálra ítélték, majd kivégezték, Mátyást Prágába hurcolták. V. László a cseh fővárosban bubópestisben elhunyt, Szilágyi Mihály pedig megtette az előkészületeket Mátyás trónralépése érdekében, akit 1458-ban királlyá választottak.²⁷

A török eközben arra használta ki a belső ellentéteket, hogy 1458–59-ben elfoglalja Szerbiát, így ismét kiújultak a harcok. Mátyás háborús előkészületeit Velence és a pápa pénzbeli támogatása és a megszilárdult belpolitikai helyzet könnyítette meg. 1463 márciusában országgyűlést hívott össze, ahol a rendek megszavazták a telekkatonaság újabb változatát, júniusban pedig az ország déli része felé vonult a török főerők támadását várva. 1462-ben azonban István bosnyák király fölmondta a török hűbért, a szultán bosszúja pedig nem sokáig váratott magára: 1463-ban elfoglalta a bosnyák várakat (fr. 21), ezzel a Száva vidéke, Szlavónia és Horvátország egycsapásra határvidékké vált, ezért az ország védelme érdekében ezeket a várakat nem lehetett török kézen hagyni. Mátyás októberben Jajca alá érkezett. Az ostrom hetekig tartott, de végül a környező helységekkel együtt sikerült visszaszereznie a stratégiai fontosságú várat. Az elfoglalt területek élére Bosznia kormányzója címen Szapolyai Imrét állította. Mátyás csak győzelme után látta elérkezettnek az időt, hogy megkoronáztassa magát, 1464 márciusában.

AZ 1520. ÉVI KRÓNIKA FOLYTATÁSAI

Az alapforma utolsó bejegyzései Szelim haláláról és Szulejmán hatalomra jutásáról szólnak. A 10 kézirat közül azonban négy tovább ismerteti, folytatja az események sorát. Jóllehet ezek önálló krónikák, egyes bejegyzésekben azonban szoros hasonlóságot mutatnak.

C kézirat = 63A

A cambridge-i corpus két részre osztható. A második rész egy másoló munkája, aki a krónikákat összefüggő láncban jegyezte le: 37, 63 és 63A (C) jelzetű krónikák, majd Niképhoros Χρονολογικὸν σύντομον című művének folytatása 1453-ig, végül az 53-as számmal jelölt krónika. A 63A az 1521 és 1566 közötti éveket tárgyalja, és valószínűleg kevéssel 1566 után keletkezett. Az általunk ismert másolat értelemszerűen 1566 után készült, de egy megjegyzés alapján az is valószínűsíthető, hogy 1572-ben. A tudósítások középpontjában a Peloponnészoson 1532 és 1534 között kirobbant törökellenes felkelések

²⁷ TEKE Zsuzsa: *Mátyás, a győzhetetlen király*. Helikon 1990. 26–44.

állnak. A leírások igen pontosak: a másoló számok megadásával, hajótípusok megnevezésével ír Szulejmán flottájáról.

F kézirat = 63B

A szöveg egy *hórologion*-ban maradt fenn, egy ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ katalógus alatt. A krónika két részre osztható: az első négy bejegyzés (1521–1536) az 1520. évi krónika másolójától származik, míg az ötödiktől kezdődően (1547–1637) megváltozik a kéz.

O kézirat = 63C

Az 1706-ban keletkezett oxfordi kézirat teológiai és történeti szövegeket tartalmaz. A kiskrónika több hasonló szöveggel együtt a kézirat végén található. Előtte athéni vonatkozású események mellett pestisről szóló adatok és személyes megjegyzések is olvashatók. A 63C Szulejmán uralkodásáról számol be, és kiemelten kezeli a magyarországi hadjáratokat.

S kézirat = 63D

A jeruzsálemi kéziratot 1574/75-ben készítették a másolók. Sokban hasonlít a Vatopediben őrzött kézirathoz, és az 50-es és 58-as számmal jelölt krónikákkal együtt maradt fenn. A kiskrónika időkerete 1521–1565. Az első jegyzet esetében nagyon közeli kapcsolatot figyelhetünk meg az alapformához, a többi négy, Peloponnésszósról szóló bejegyzéshez pedig ugyanaz lehetett a forrása, mint a 63A szövegének.

K és L kézirat = 64

Szerkezetében és a bejegyzések sorrendjében nagyon hasonlít az alapformához, mindemellett feltűnő különbségeket is mutat: egyrészt a szultánkatalógus egészen II. Szelim uralkodásáig kitart, és nincs törés az 1520. évnél; másrészt a bejegyzések a II–III. részben nem egész mondatok, hanem csupán az időt és a helyszínt jelölik meg.

MAGYAR VONATKOZÁSÚ BEJEGYZÉSEK (63A, B ÉS C)

1520-ban meghalt I. (Vad) Szelim és az új szultán Szulejmán lett, aki megtámadta a magyar végvárat. Szabács elfoglalását követően Nándorfehérvár bevételére szánta el magát.

A 63A magyar vonatkozású bejegyzései a következők:

fr. 1:

καὶ τὸ αὐτὸ ἔτος ἐπῆγε εἰς τὸ Μπελογράδι καὶ ἐπῆρέ το
és ugyanabban az évben (7029, 1521) Nándorfehérvár ellen vonult, és bevette

fr. 3:

τῷ ᾿ζλς' ἐδιόβη εἰς τὸ Μπουντούνι καὶ ἐπῆρέ το
7036-ban (1526) Budára ment, és elfoglalta

fr. 4:

τῷ Ἰλῇ ἐδιέβη εἰς τὴν Βιέναν ἡγουν εἰς τὸ Πέτζη καὶ οὐδὲν τὸ ἐπῆρε
7038-ban (1529) Vienna, tehát Bécs ellen vonult, de nem vette be

fr. 6:

τὸ αὐτὸ ἔτος ἐδιέβη πάλιν εἰς τὸ Μπέτζη καὶ πάλε δὲν τὸ ἐπῆρε
*ugyanabban az évben (7040, 1532) Bécs ellen vonult, és megint nem vette be*²⁸

fr. 18:

ἐν ἔτει Ἰσο᾽ ἀπέθανεν ὁ σουλτὰν Σουλαϊμάνης ἐν τῇ Οὐγγρίᾳ
7075-ben (1566) meghalt Szulejmán szultán Magyarországon.

A 63B magyar vonatkozású bejegyzései a következők:

fr. 1:

ἐπῆρεν ὁ Σουλεϊμάνης τὸ Ἀμπελογράδι Ἰλ
Szulejmán bevette Nándorfehérvárat 7030-ban (1521)

fr. 3:

ἐπῆγεν εἰς τοὺς Οὐγγρους Ἰλε
hadba vonult a magyarok ellen 7035-ben (1526).

A 63C magyar vonatkozású bejegyzései:

fr. 1:

τὸν αὐτὸν χρόνον ἐπῆγε εἰς τὸ Ἀμπελογράδι καὶ ἐπῆρέ το
*ugyanabban az időben (1521) Nándorfehérvár ellen vonult, és bevette*²⁹

fr. 3:

ἐν ἔτει Ἰλβ' ἐδιέβη εἰς τὸ Μπέκι καὶ δὲν τὸ ἐπῆρε
a 7032. évben (1529) Bécs ellen vonult, de nem vette be

fr. 4:

εἰς τοὺς Ἰλς' ἐπῆγε εἰς τὸ Μπούντη καὶ ἐπῆρέ το
*7036-ban (1526) Buda ellen vonult, és bevette*³⁰

fr. 8:

εἰς τοὺς Ἰμθ', ἰουλλίω ς', ἐδιέβη ὁ σουλτὰν Σουλεϊμάνης εἰς τὸ Μουντούνι
καὶ ἐπολέμισε μὲ τὸν κράλη καὶ ἐνίκησεν
*7049. július 6-án (1541) Szulejmán szultán Buda ellen vonult,
megharcolt a királlyal és győzött*³¹

²⁸ Szövegkritikai szempontból fontos, hogy Bécs nevét háromféleképpen írták le: Βιέννα, Πέτζη, Μπέτζη.

²⁹ Itt tehát Belgrád neve alpha kezdőbetűvel.

³⁰ Itt megtörik a kronológiai sorrend, 1529 előbb szerepel, mint 1526.

fr. 9:

εἰς τοὺς Ἱννα΄ ἐδιέβη εἰς τὸ Μπέκι καὶ δὲν τὸ ἐπῆρε
7051-ben (1543) Bécs ellen vonult, de nem vette be

fr. 13:

εἰς τοὺς Ἱοδ΄, μηνὶ μαΐῳ, ὁ σουλτὰν Σουλεϊμάνης ἐδιέβη εἰς τὸ Μπέκι
7074-ben, május hónapban (1566) Szulejmán szultán Bécs ellen vonult

fr. 14:

εἰς τοὺς Ἱοε΄, μηνὶ σεπτεμβρίῳ,
ἀπέθανε ὁ σουλτὰν Σουλεϊμάνης καὶ ἔγινεν αὐθέντης ὁ σουλτὰν Σελήμης
*7075-ben, szeptember hónapban (1566) meghalt Szulejmán szultán és az uralkodó
Szelim szultán lett.*

Jóllehet a 63D krónika bejegyzései a megelőző három szövegvariánssal több esetben egyezést mutatnak, a törökök Magyarország elleni támadásait nem említik.

A 64 legtöbb esetben a vár nevét és az évszámot jelöli:

fr. 18 (K):

τὸ Μπελιγράδη Ἱκθ΄
Nándorfehérvár 7029 (1521)

fr. 20 (K):

τὸ Μουντούνη Ἱλδ΄
Buda 7034 (1526)

fr. 26 (K):

τὸ Σεγετφόρη Ἱοε΄
Szigetvár 7075 (1566)

Mindössze két bejegyzés fogalmaz mondatszerűen:

fr. 21 (L):

ἐστράτευσεν ὁ σουλτὰν Σουλεϊμάνης εἰς τὴν Οὐγκρίαν
καὶ ἔλαβε τὸ Πουντούνι ἐν ἔτει Ἱλς΄
Szulejmán hadba vonult Magyarország ellen, és elfoglalta Budát 7036-ban (1529)

fr. 30:

ἐπῆραν τὸ Γιανίκη Ἱρβ΄
elfoglalták Győrt 7102-ben (1594).

³¹ Ez a bejegyzés a korábbiak közt nem szerepel. Buda neve pedig ismét új változatban jelenik meg.

A szövegvariánsokban leírt események megértéséhez fontos a történelmi helyzet ismerete, amely árnyalhatja az ἔλαβε vagy ἐπῆρε szavak jelentését. A bejegyzéseket szem előtt tartva érdemes röviden összegezni a történelmi eseményeket.³²

1520-ban Szulejmán szultán Behrám csaszt küldte követségbe II. Lajoshoz, aki letartóztatta őt. Ennek következménye volt Nándorfehérvár (a folytatások első bejegyzései), Szabács és több más vár ostroma is. Szulejmán Budáig vonulhatott volna, ám belpolitikai okok miatt visszafordult. Mivel Ferdinánd ellen csak Magyarországon át vezetett az út, hazánkat seregei átvonulására akarta fölhasználni.

Mohácsnál 1526-ban II. Lajos király meghalt, a vereség hírére Buda lakossága menekülni kezdett. A szultán a várost fölgyújtotta, a királyi várat azonban megkímélte, két hét után pedig visszavonult Sztambulba (63A fr. 3 és 63C fr. 4). Ezt követően két személy is igényt tartott a magyar királyi címre: Szapolyai János és I. Ferdinánd. 1526 októberében biztosan János kezében volt a budai vár, novemberben pedig magyar királlyá is koronázták. 1527 augusztusában viszont Ferdinánd tartózkodott a várban, és ősszel ő is megkoronáztatta magát. 1529 tavaszán híre kelt, hogy a szultán a főváros felé tart, a szükséges óvintézkedésekkel azonban elkéstek, és augusztus végén Szulejmán körülzárt a magyar fővárost. A vár szeptember elején elesett, de a szultán néhány nap múlva átengedte Szapolyainak, majd Bécs ellen vonult, de Ferdinánd seregével azonban nem találkozott, ezért ősszel visszafordult (63A fr. 4 és 63C fr. 3). 1532-ben ismét próbát tett (63A fr. 6), de a kőszegi kudarc után kivonult az országból, és Budán sem maradtak törökök.

Hogy Szapolyai és Ferdinánd milyen erőfeszítéseket tettek a vár megszerzéséért, dolgozatom témája szempontjából kevésbé fontos. A két nagyhatalom, a Ferdinánd vezette Habsburgok és a Szulejmán vezette törökök nem bírtak egymás fölé kerekedni, ezért ideiglenesen szerződést kötöttek. Később, 1538-ban pedig Ferdinánd és Szapolyai is a béke mellett döntött, amelyet egy egyezményvel egészítettek ki. Ezt azonban 1540-ben, Szapolyai halála után megszegették: ahelyett, hogy a korona Ferdinánd kezébe került volna, a még csecsemő János Zsigmondnak és édesanyjának, Izabellának akarták adni. Ferdinánd minden lehetőséget elszalasztott arra, hogy megszerezze a fővárost, amelyet – bevallása szerint – egyedül ő tudott volna megvédeni Szulejmánnal szemben. Mindeközben a szultán attól tarthatott, hogy a császár mégis felülkerekedik. Levélben vazallusa védelmére kelt és megfenyegette Ferdinándot, majd 1541 márciusában egy kisebb haderő ostrom alá vette

³² IVÁNYI Béla: *Buda és Pest sorsdöntő évei*. (Tanulmányok Budapest múltjából IX) Budapest 1941.

Pestet, de hamarosan fölthagytak a küzdelemmel. Ferdinánd minden erejével a főváros megszerzésén fáradozott, a szultán közeledte sem ijesztette el. Szulejmán ugyanis megelégtette a fővárosért folyó „játszadozásokat”, és elfoglalta Budát 1541-ben (63C fr. 8). A magyarok ezért inkább Ferdinánd mellé álltak, aki ígéretet tett az ország védelmére és Buda visszaszerzésére. A folyamatos harcokat ismét öt évre szóló béke követte, majd 1552-ben kezdetét vette a várháborúk időszaka, amelynek tetőpontja Szigetvár 1566-os ostroma volt. Szulejmán célja ugyanis ismét Bécs megszerzése volt, de a déli várnál folyó harcok alatt a szultán meghalt. Ezzel az évvel zárulnak a 63-as számmal jelölt krónika bejegyzései.

A fentiek alapján egyértelmű, hogy a rövid krónikák bejegyzéseiben a magyar–török háborúkkal kapcsolatban nem találunk új adatot. A töredékek sokkal inkább magyarázatokra és kiegészítésekre, mi több, javításokra szorulnak ahhoz, hogy a tárgyi tévedéseket kiküszöböljük. Ebből arra következtethetünk, hogy a kiskrónikák olyan „hallgatóságnak” készültek – ha egyáltalán volt ilyen indíttatása a szerzőknek –, akik a leírt eseményeket ismerték. Modern példával élve: miként az a történelemkönyvekben gyakran megfigyelhető, a hosszú oldalakon ismertetett tényanyag után, a körülmények és az összefüggések átfogó ismertetését követően, az utolsó fejezet végén amolyan összefoglaló kronológiai táblázatot találunk.

III. A KISKRÓNIKÁBAN REJLŐ LEHETŐSÉGEK

Megállapíthatjuk tehát, hogy a kiskrónikák vizsgálata történeti szempontból meddő. A *chronicon breve* töredékeinek elemzése azonban más területen fontos eredményeket hozhat. Miként arra az azonos tartalmú, de eltérő formájú bejegyzések kiemelésével, a közölt töredéknél fentebb felhívtam a figyelmet, a tulajdonnevek igen változatos formában jelennek meg. Ezek közül Belgrád, Buda és Bécs nevét, valamint a magyarok és Magyarország jelölésére szolgáló szavakat az áttekinthetőség érdekében táblázatban összegzem:

	Nándorfehérvár (Belgrád)	Buda	magyarok, Magyarország	Bécs
63	Πελεγράδι		Οὔγκροι	
63A	Μπελογράδι	Μπουντούνι	Οὐγγρία	Βιέννα, Πέτζη, Μπέτζη
63B	Ἀμπελογράδι		Οὔγγροι	
63C	Ἀμπελογράδι	Μπούνη, Μουντούνι		Μπέκι

Esetenként csupán a hangsúlyozásban látunk eltéréseket, de nagyon gyakori, hogy egy-egy hang jelölésére többféle betűt vagy betűkapcsolatot alkalmaznak. A különbségek Belgrád kezdőbetűinél a legszembetűnőbbek. A görögök számára érthetetlen városnevet valószínűleg az ἄμπελος (=szőlőtő) mintájára népetimológiával görögösítették.³³

A kiskrónikák között azonban nem csupán az egy csoportba vagy *stemma*-ba tartozók tudósítanak ugyanazokról az eseményekről. Az alapforma bejegyzéseivel párhuzamos helyeket találhatunk a 69-es és 70-es számmal jelölt krónikákban is. Ezeknek egyes részei egyaránt merítenek beazonosított és ismeretlen krónikákból (vagy más forrásokból).

A 69-es számmal jelölt krónika IX. része a 63-as számmal jelölt krónika 6–39. bejegyzésének kivonata. Ezek közül Szendrő elfoglalásának leírása megegyezik:

fr. 44:

καὶ (ἐν δὲ τῷ ᾿ς Ϟξβ´) τὸ καλοκαίρι εἰς τὴν Σεμέντριαν
a 6962. ἐν (1454) νυάρῳ (II. Mehmed szultán) Szendrő ellen (vonult)

³³ GYÓNI Mátyás: *A magyar nyelv görög feljegyzéses szórványemlékei*. (Magyar–Görög Tanulmányok) Budapest 1943. 29.

Mehmed Havasalföld elleni támadásáról is beszámol, itt azonban eltérő helyesírással:

fr. 49:

ἔτους `ςϞο´ ὑπῆγεν εἰς τὴν Βλαχίαν εἰς τὸν Αὐδουλὰ βοηβόντα

6970-ben (1462) Havasalföldre vonult, Rhadul vajda ellen

További párhuzam a boszniai harcokról és Moldva megszerzéséről:

fr. 51:

ἔτους `ςϞοα´ ἐπῆρεν τὴν Μπόσθνα

6971-ben (1463) elfoglalta Boszniát

fr. 53:

ἔτους `ςϞπδ´ ὑπῆγεν εἰς τὸν Μπόγδανον καὶ ἐπῆρεν τὰ κάστροι,

ὅπου ἔκτισαν οἱ Οὐγγροι

6984-ben (1476) bevonult Bogdaniába, és elfoglalta azokat a várakat, ahol a magyarok állomásoztak.

A 70 jelzetű krónika III. része a 63 jelzetű krónika 6–40. bejegyzéseivel függ össze:

fr. 19:

ἐπῆγεν εἰς τὸ Μπελιγράδιν καὶ δὲν τὸ ἐπῆρεν, ἔτους `ςϞξγ´

Nándorfehérvár ellen vonult, és nem vette be, a 6963. évben (1455)³⁴

fr. 21:

ἐπῆγεν εἰς τὸ Γιάζιν καὶ δὲν τὸ ἐπῆρεν `ςϞξη´

Jajca ellen vonult és nem vette be, 6968 (1460)³⁵

fr. 25:

τὸν αὐτὸν χρόνον ἐπῆγεν εἰς τὴν Βλαχίαν

ugyanabban az időben (6970, 1462) Havasalföld ellen vonult

Ebben a krónikában már nem nevez meg vajdát. Moldva neve ismét eltérő formában áll:

fr. 30:

ἐπῆγεν εἰς τὴν Πουγδανίαν καὶ ἐπῆρεν τὰ κάστροι,

ὅπου ἔκτισαν οἱ Οὐγγροι, `ςϞπδ´

Moldva ellen vonult és elfoglalta a várakat, ahol a magyarok állomásoztak, 6984 (1476).

Az 1520 és 1566 között eltelt időszakot lényegesen több krónika érinti. A legtöbb párhuzam az 55-ös, 58-as (és változata, az 59-es) és 60-as számmal jelölt krónikákban szerepel, emellett a 69-es és 70-es számmal jelölt krónika némely bejegyzése ide is köthető. A mondatok közötti

³⁴ Az évszámot itt is tévesen jelöli.

³⁵ A jelölt dátum a 63 jelzetű krónika egyik bejegyzésével (13, 15) sem egyezik.

összehasonlítás helyett érdemes táblázatba foglalni a fent említett krónikákban előforduló névváltozatokat:³⁶

	Nándorfehérvár (Belgrád)	Buda	magyarok, Magyarország ³⁷	Bécs
55	Μπελιγράδι (35)	Μπουντούνι (37)	Ούγγρία (11), Ούγκρία (37)	Πέτζι (39), Μπέζη (50)
58	Ἀμπελογράδι (BELT36), Μπελογράδιον (J36), Ἀμπελιγράδι (CDKSV37)		Ούγκρία (BELT36), Ούγγρων (J36)	
60	Μπελογράδι (37)	Πουντούνι (39), Μπουντούνι (S40), Πηντίνη (K40)	Ούγκρία (39), Ματζαρία (51)	
69	Μπελογράδη (24)	Μπουτούνι (21)	Οὔγγροι (53)	Μπέζη (22)
70	Μπελιγράδιν (19), Μπελογράδιν (49), Πελιγράδιον (53)		Οὔγγροι (30), Ούγγρία (53)	

A kiskrónikák között számos példát találunk arra, hogy magyar tulajdonneveket görögösen írtak át. Elsősorban a helységneveket jelölték különböző formákban, de a személynevek sem egységes „helyesírás” szerint szerepelnek.³⁸ Hunyadi János nevének különböző alakjait az alábbi példákkal szemléltethetjük:

29, fr.13: στρατηγοῦντος τοῖς Οὔγκροις τοῦ Γιαγγου

53, fr. 15: ἔτους ᾗ ἐφάνην ὁ Ἰάγκος

³⁶ Ha egy név több alkalommal olvasható azonos formában, csak egy töredék számát jelölöm. A kiemelt neveket csak a megnevezett öt krónikából másoltam ki, további krónikákban más változatok is előfordulnak.

³⁷ A bizánci irodalomban a magyarok Οὔγγροι megnevezése „a magyarok első föllépésétől kezdve az egész bizánczi, sőt újjörög korszakon is végig használatban volt”, a Μάζαροι „csak elvétve, mint véletlenül becsúszott adat fordul elő a bizánczi íróknál, a nélkül, hogy valamilyes elterjedésnek és következetes használatnak örvendhetett volna”. DARKÓ Jenő: *A magyarokra vonatkozó népnévek a bizánczi íróknál*. Budapest 1910. 7., 55.

³⁸ Ráadásul kiemelt bejegyzések között a szultánok nevei is különböző alakban fordulnak elő.

53, fr. 16 (A, J, C és T kéziratban): ὅθινα ἦλθεν ὁ Ἰάγγος

72a, fr. 29: ἐσκότωσεν ὁ Γιάνκουλας τὸν Χατήμ πασᾶν

A helységnevek közül pedig Szigetvár átírásaira is bemutatok néhány példát:

53, fr. 52: τέθνηκεν ὁ σουλτὰν Σουλεημάνης ... πολεμίζοντας τὸ Σεγηφάρη

64, fr. 26: τὸ Σεγετφάρη

69, fr. 70: καὶ ἀπέθανεν εἰς τὸ Σεγτηφάρι

70, fr. 53: ἐπῆρεν τὸ κάστρον Σεκφάρ

A *chronicon breve* műfajába sorolható források – mint láthattuk – olykor pontatlanul tudósítanak a történeti eseményekről; a szöveghagyomány szempontjából viszont annál értékesebbek: a személy- és helységnevek leírásának változásai, a kéziratok egymáshoz való viszonyának tisztázásában is segítségünkre lehetnek.

Megmutattuk, hogy mely magyar vonatkozású események tűnnek fel ebben a forráscsoportban, de legalább ennyire érdekes (és fontos) lenne annak vizsgálata, hogy egyéb törökellenes küzdelmek, illetve a magyar–bizánci érintkezésre utaló korábbi események miért nem jelennek meg a krónikákban. Úgy gondoljuk, hogy erre a kérdésre is a klasszika filológia módszereivel – a kéziratok és a szöveghagyomány vizsgálatával – kaphatunk válaszokat. Terveink között szerepel az említett krónikák magyar nyelven való megjelentetése, s a jövőben szövegösszefüggéseikben is meg kívánjuk vizsgálni az idézett töredékeket.

BIBLIOGRÁFIA

- DARKÓ Jenő: *A magyarokra vonatkozó népnevek a bizánczi íróknál*. Budapest 1910.
- ENGEL Pál — KRISTÓ Gyula — KUBINYI András: *Magyarország története 1301–1526*. Osiris 2005.
- GYÓNI Mátyás: *A magyar nyelv görög feljegyzéses szórványemlékei*. (Magyar–Görög Tanulmányok) Budapest 1943.
- IVÁNYI Béla: *Buda és Pest sorsdöntő évei*. (Tanulmányok Budapest múltjából IX) Budapest 1941.
- Peter SCHREINER: *Die byzantinischen Kleinchroniken*. (CFHB Series Vindobonensis 12, I–III.) Wien 1975–1979.
- TEKE Zsuzsa: *Hunyadi János és kora*. Gondolat 1980.
- TEKE Zsuzsa: *Mátyás, a győzhetetlen király*. Helikon 1990.

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezető.....	2
I. A <i>chronicon breve</i> műfaja	3
Szakirodalom.....	3
A kiskrónikák hagyományozása.....	3
Általános jellemzők.....	5
Tartalmi jellegzetességek	6
A kiskrónikák szerzői.....	7
A műfaj jelölése.....	8
A kiskrónikák forrásainak kérdése	9
II. A 63-as számmal jelölt kiskrónika elemzése	12
A 63-as számmal jelölt krónika fölépítése	12
Magyar vonatkozású bejegyzések (63)	13
Történelmi helyzetkép (63)	14
Az 1520. évi krónika folytatásai.....	15
Magyar vonatkozású bejegyzések (63A, B és C).....	16
Történelmi helyzetkép (A krónika folytatásai).....	18
III. A kiskrónikában rejlő lehetőségek.....	21
Bibliográfia.....	25
Tartalomjegyzék	26